Ольга Пискач

ПРИСЛІВНИКИ В "СЛОВНИКУ БУКОВИНСЬКИХ ГОВІРОК"

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 16
УДК 811. 161. 2' 374. 282;
Пискач О. Прислівники в „Словнику буковинських говірок"; 10 стор.;
Кількість бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано семантичні групи прислівників, що фіксуються у „Словнику буковинських говірок" (2005). Авторка розглядає означальні, обставинні та предикативні прислівники. Частково звертається увага і на походження аналізованих одиниць.

Ключові слова: буковинські говірки, семантичні групи прислівників, означальні, обставинні, предикативні прислівники.

Summary: The given article is dedicated the analisis ofsemantical groups of adverbs included to the „Dictionary of Dialects of Bukovyna". The author considers attributive, adverbial and predicative adverbs. The attention has also been paid to the origin of the units under consideration is also paid attention to.

Key words: Dialects of Bukovyna, semantical groups of adverbs, attributive, adverbial, predicative adverbs.

Діалектні прислівники посідають вагоме місце у складі загальнонародної лексики і є потужним джерелом поповнення і збагачення лексичного фонду сучасної української літературної мови. Фонетична, семантична і синтаксична самобутність багатьох із них відбиває не тільки особливості відповідних говірок чи говорів, але й історію носія конкретного діалекту. Саме тому належне їх вивчення і фіксація в діалектних словниках має важливе значення для історії української мови.

Метою нашої розвідки є характеристика семантичних груп прислівників, репрезентованих у „Словнику буковинських говірок" (за заг. ред. Н.В.Гуйванюк), поява якого 2005 року стала важливою подією в науковому світі. Це колективна багаторічна праця науковців і студентів філологічного факультету Чернівецького національного університету, до якої ввійшли записи говіркового мовлення із 227 населених пунктів Чернівецької області. Як і всі сучасні опубліковані українські лексикографічні праці з діалектології, – це диференційний словник, оскільки в ньому „репрезентовано лише відмінні від літературного стандарту говіркові явища" [4, 3].

Усього з уміщених тут 11 тисяч 816 слів ми виявили 415 прислівників. Це трохи більше, аніж, приміром, у «Словнику бойківських говірок» М.Й.Онишкевича (385) чи в короткому словнику «Гуцульські говірки» (Львів, 1997) – 350 прислівникових лексем. Важливо, що автори Словника врахували стилістичну диференціацію та процеси архаїзації окремих лексем.

В аналізованому словнику представлені три семантичні розряди прислівників: означальні, обставинні та предикативні. Серед них найбільше якісно-означальних та обставинних місця і часу.

Поділ прислівників за значенням все ще залишається одним із проблемних питань сучасної морфології. Переважна більшість українських дослідників сьогодні дотримується традиційної точки зору щодо виділення двох лексико-семантичних груп прислівників: означальних та обставинних. Така концепція домінує у словниках лінгвістичних термінів, вузівських підручниках і посібниках з сучасної української літературної мови та багатьох інших працях [3, 222, 6, 140, 7, 325–327, 10, 194, 14, 33, 15, 491].

Що ж до інших двох самостійних семантичних розрядів – предикативних та модальних прислівників, то їх виділяють М.І.Уздиган [11, 448–454] та І.Ющук. Проте І.Ющук відносить до прислівників чомусь і прийменниково-іменникові сполуки типу *на зло, у гості* тощо [17, 407]. М.Я.Плющ не виділяє модальних прислівників, зате, крім означальних та обставинних, подає безособово-предикативні [13, 297].

Л.І.Коломієць і А.В.Майборода в академічній граматиці української мови виділяють атрибутивні, обставинні, означальні, предикативні, модальні, атрибутивно-предикативні, модально-атрибутивні прислівники [12, 444].

I. Означальні прислівники

Означальні прислівники характеризують якість дії, ознаки предмета. У їх складі виділяються такі семантичні підгрупи: 1) *якісно-означальні*, 2) *кількісно-означальні*, 3) *прислівники способу дії*, 4) дехто з мовознавців ще виділяє *порівняльно-уподібнювальні* прислівники (*по-нашому, по-вашому, по-своєму, по-осінньому* та ін.) [8, 23–25; 11, 450]. Цікаво, що в „Словнику буковинських говірок" останніх ми не виявили. Можливо, всі з подібних утворень є і в літературній українській мові, тому вони й не наведені тут.

I.1. Якісно-означальні прислівники вказують на якісну ознаку іншої ознаки — процесуальної або статичної — і можуть утворювати форми ступенів порівняння. За походженням – це переважно відприкметникові утворення з суфіксом -о. Наприклад: *ба́вно* "повільно" (21), *ба́чно* "передбачливо" (27), *бла́го* "слабо" (33), *бо́рзо* "швидко" (36), *ва́рівко* "обережно" (47), *вістра́вно* "неекономно" (59), *гаринта́тно*

"неодмінно, обов'язково" (80), *гіре́нько* "тяжко, важко" (71), *гоно́рно* "гордо, зарозуміло" (74), *гу́няво* "гугняво" (78), *діорна́то* "дивно" (96), *дря́нно* "*згруб.* погано" (104), *жи́во* "швидко" (114), *жовкя́во, жовтя́во* "тьмяно" (117), *зби́тошно* "пустотливо, насмішкувато" (153), *и́сно* "точно, так точно" (176), *їдна́ко* "однаково" (177), *ква́пно* "поспішно, швидко" (195), *кілто́вно* "занадто дорого" (202), *кі́сно* "міцно" (205), *кре́вно* "сильно, щиро, міцно" (232), *кре́пко* "1. сильно, міцно, дуже. 2. швидко" (232), *кругля́во* "кругло, опукло" (236), *ладо́нько* "гладенько" (249), *ла́комо* "1. смачно, з апетитом. 2. жадібно" (251), *лі́вко* "слабо скручено (про пряжу)" (261), *луксо́во* "прекрасно, чудово" (266), *лю́тно* "сердито, люто" (269), *ми́ряво* "мляво, неохоче" (289), *нефа́йно, нифа́йно* "негарно, некрасиво, негоже, соромно" (332), *нехарапу́тно, нихарапу́тно* "*знев.* неакуратно, недбало, неохайно" (332), *охі́тно* "охоче" (373), *пи́ніво, пи́няво* "повільно, неквапливо" (410), *та́но* "дешево" (538), *ті́сно* "міцно" (547), *фа́йно* "1. гарно. 2. добре. 3. *перен.* вправно, майстерно. 4. *перен.* для вираження зневажливо-іронічного ставлення до кого-небудь, чого-небудь" (576), *фаца́рно* "неакуратно, абияк" (585), *фуду́лно, фуду́льно* "*зневажл., ірон.* гордовито, зарозуміло, пихато" (604), *шкара́дно* "1. погано. 2. бридко. 3. брудно. 4. недбало" (665), *шпе́тно*[1] "погано, бридко" (669), *шпе́тно*[3] "гарно" (669), *шти́вно* "1. чемно, поштиво. 2. смирно" (673), *штуде́рно* "хитро, кмітливо, розумно" (676), *ща́сно* "*заст.* щасливо" (682) та ін.

І.2. Кількісно–означальні прислівники означають міру або ступінь вияву ознаки, характер її інтенсивності. Дехто називає їх прислівниками міри і ступеня. Вони поєднуються з дієсловами, прикметниками, прислівниками, тобто зі словами тих лексико-граматичних класів, категоріальну семантику яких становить ознаковість, здатна мати різну міру чи інтенсивність вияву [11, 449]. У буковинських говірках вживаються, зокрема, такі: *бога́цько, бага́цько* "багато" (34), *гет* "дуже, зовсім" (70), *гу́рє* "багато" (78), *до́ста* "досить" (100), *доста́тком* "достатньо" (100), *ле́да* "ледь-ледь" (255), *ледиця́ка* "ледь-ледь, трошечки" (255), *ле́ли-поле́ли* "ледве-ледве, дуже повільно" (256), *моц* "дуже" (297), *назви́ш* "більше" (311), *невга́валь, нивга́валь* "анітрохи, зовсім" (326), *ничу́ть* "зовсім, анітрохи" (335), *силне́* "дуже" (485), *ста́ток* "достатньо, у достатку" (519), *страшне, страшни* "дуже, надто" (526), *тельмо́м* "швидко" (542), *те́ньго, те́ньтьо* "1. дуже сильно. 2. багато" (542 – 543), *удре́біскі, удри́бізги* "вщент, на дрібні шматки" (562), *удубилт* "удвоє" (562), *узаводи* "дуже швидко" (562), *фейст, фест, фийст, фист* "дуже сильно, надзвичайно" (586. 587, 588. 589), *фиц* "*заст.* дуже сильно, надзвичайно" (589), *ца́лком* "повністю, точно" (617) тощо.

І.3. Прислівники способу дії вказують на спільне чи роздільне виконання дії і поєднуються тільки з дієсловами. Значна частина цих утворень виявляє специфіку української мови серед інших слов'янських мов. Наприклад: *аля́ром, аля́рмом* "поспішно" (18), *аме́нтом* "моментально" (18), *загало́м* "підряд, без вибору" (127), *зарядо́м, зарє́до́м, зарі́до́м, зарида́м* "підряд, без вибору" (142), *сторц, сторца, сторцом* "рівно, вертикально" (524), *зва́гом* "повільно" (154), *ми́гом* "дуже швидко" (287), *уаме́нькі, уаме́нті* "дуже швидко, моментально" (557), *беке́ром* "набакир" (28), *оши́йно* "спільно, об'єднано" (374), *босяка́* "босоніж" (37), *голоби́ськи* "на босу ногу" (73), *джьо́ги* "сторчголов, сторчака" (992), *долівли́ц* "долілиць" (99), *здрі́бна* "дрібно, густо (малими кроками, скибами)" (161), *моме́нтом* "моментально" (295), *набе́кер, набе́кир, набе́кір* "зсунувши головний убір на одне вухо" (303), *навки́ньки* "кидькома, кидаючи що-небудь" (307), *навці́ль* "*військ.* прицільно, прицілюючись" (308), *нале́жачи, нале́жачі, нале́жічки* "лігма, лежачи" (313), *наси́дячи, наси́дічи, наси́дічє* "сидячи" (321), *настоячи, настоїчи, настоячі* "навстоячки" (322), *нато́ропом, нато́ропами, натара́пом* "швидко, поспіхом" (323), *на́шше* "натще" (326), *пля́цком* "нерухомо" (432), *рачки* "спираючись на обидві долоні, обидва коліна, плазувати назад" (451), *на́обзір, на́обзір* "навмання, не вибираючи дороги" (315), *ступо́м* "кроком, стопою" (531), *увіскоки* "вискоком" (559), *пла́зом* "простягнувшись на весь зріст (впасти)" (427), *узага́л, узага́ль* "1. не вибірково, підряд. 2. оптом" (563), *уза́двоє* "вдвоє" (563), *узами́ть* "не ховаючись, відкрито" (563), *уза́шмур* "зашморгом" (563), *уза́шнурок, уза́шнорок* "зашморгом" (563), *уздогі́н, уздогі́нь* "навздогін" (563), *укроми* "окремо" (565), *улю́фті, улю́фкі* "швидко, моментально" (566), *умах* "вмить" (567), *умлівіч* "дуже швидко, миттю, як оком змигнути" (567), *умліока, умлівока* "дуже швидко, миттю, як оком змигнути" (567), *употай* "таємно, потайки" (569), *уразно* "злагоджено, дружно" (570), *охля́п* "їхати верхи, без сідла" (373), *усплошну* "все підряд" (571), *устрипки* "підстрибом" (572), *позауш* "поза вухом" (439), *по́крадом* "крадькома" (441), *прихапці* "похапцем" (445), *хи́лцим, хилцем* "схилившись, зігнувшись" (611), *хи́лячки* "схилившись, зігнувшись" (611), *чурко́м* "тонкою цівкою" (652), *швуньго́м* "дуже швидко" (661), *ю́сом* "юзом" (684) та ін.

ІІ. Обставинні прислівники

Обставинні прислівники вказують на різні обставини, за яких відбувається та чи інша дія: місце, час, причину, мету. У реченні вони відносяться до особових форм дієслова, до дієприкметників і дієприслівників.

ІІ.1. Прислівники місця виражають просторову локалізацію дії або стану за такими основними орієнтирами: 1) **прислівники, що вказують на своєрідну фіксовану локалізацію дії або стану в просторі:** *ге́нди, го́нди, гі́нди, ге́ндички* "он там" (69), *дес-ни-де́с* "1. де-не-де. 2. коло-неколи" (91), *надоли́ні* "внизу" (310), *нігде́, нигде́,*

нітде́, ніде́ "1. нікуди. 2. ніде" (336), *одалі́к* "віддалік" (361), *о́зди, го́зди* "ось тут, осьде" (363), *отамо́* "он там" (372), *навпрашки, навправці́* "навпростець" (307), *нада́лику* "віддалік, на певній відстані" (309), *наде́лику, нада́лику* "віддалік, здалеку, на певній відстані" (310), *наспі́тку* "насподі" (322), *отуто́* "отут ось" (373), *поблизько* "близько, поблизу" (434), *поверьха* "зверху" (435), *супроти́вно* "навпроти" (533), *та́мички* "там" (538), *та́мка, та́мки* "там" (538), *тамо, тамово́, тамоо́* "он там" (538), *ту́тка, ту́тки* "тут" (556), *удоли́ні* "внизу" (561), *укруги́* "навколо" (565), *ула́тір* "поруч, поряд" (565), *упідру́ку* "поряд" (568), *уповіків* "високо над головою" (569); **2) прислівники, що позначають напрям дії або руху:** *ві́дки, ві́тки* "звідки" (53), *відтиво́, віттиво́, вітіво́* "звідти" (55), *ві́дтів, ві́ттів, ві́тів* "звідти" (55), *ві́дци, ві́тци, ві́цци, ві́дців, ві́ццив* "звідси" (55), *ві́цци, ві́ццив* "звідси" (61), *долів* "додолу, вниз" (99), *домів* "додому" (99), *зве́рьха, зверьхє, зве́рьхи, зверьхі* "зверху" (155), *здоли́ни* "знизу, внизу" (160), *навзбіч* "убік, стороною" (306), *надолину* "вниз" (310), *напоперк* "упоперек" (317), *нівідки, нівідкі* "нізвідки, нівідкіля" (335), *нівідків* "нізвідки, нізвідкіля" (336), *отуда́* "ось туди, отуди" (373), *туда́* "туди" (555), *тудиво́* "туди" (555), *удолину* "вниз" (561), *уза́боч* "убік" (562), *уза́д* "назад" (563), *уза́токи* "вбік" (563), *устрі́ть* "назустріч" (572), *царік, цурі́т* "назад" (619, 632).

II.2. Прислівники часу позначають різні часткові темпоральні значення прояву процесуальних і непроцесуальних ознак. За походженням – це здебільшого відіменникові утворення, що є результатом адвербіалізації У їх складі виділяються прислівники: 1) зі значенням часу, в який відбувається дія або стан; 2) періодичності дії або стану; 3) початкової часової межі дії або стану; 4) кінцевої часової межі дії або стану. Наприклад: *відра́нку* "зранку" (54), *відра́ня* "зранку" (54), *додни́ни* "удосвіта" (98), *додня́* "досвіта" (98), *вита́к* "після, потім" (55), *завля́ги* "смерком" (126), *водно́* "завжди, весь час" (63), *всігда́* "завжди" (64), *зави́гди, зави́тди, зави́ди* "завжди" (126), *заднини* "вдень, завидна" (130), *задня́* "вдень, завидна" (130), *згу́ста* "часто" (158), *зза́вгоді, зза́вготі, зза́годи* "заздалегідь, завчасно" (163), *зза́видка, зза́витка* " завидна" (163), *зза́днини* "вдень, завидна" (163), *зза́літа* "влітку" (163), *напулу́дне, напулу́дне* "опівдні" (316), *на́рік* "наступного року" (320), *незаба́вки, незаба́вкі, низаба́вки, низаба́вкі* "незабаром" (328), *смерько́м* "після заходу сонця, коли смеркає" (503), *сно́чи, сно́чі* "учора звечора" (504), *спе́рше* "спочатку" (511), *сполу́дни* "після обіду" (514), *теперво́, тепе́риво, тепе́ро* "тепер, тільки-но" (543), *типе́рка, типе́рки* "тепер" (545), *тогі́д* "торік" (547), *тоди́* "тоді" (548), *уборзі* "незабаром" (558), *уве́чир, уве́чір* "ввечері" (559), *уві́ки* "ніколи" (559), *уводно́* "весь час, завжди" (559), *уднину* "вдень" (561), *узимі́* "узимку" (563), *унедо́взі, унидо́взі* "незадовго, незабаром" (567), *уполу́дни, уполу́нни, упулу́нни* "опівдні" (569), *упосля́* "після, потім" (569), *упо́тимку* "у темноті, у темряві" (569) та ін.

II.3. Прислівники причини і мети становлять кількісно обмежену групу слів у сучасній українській мові. Тому в Словнику ми виявили всього кілька їх: *за́горячу, за́горечу, за́горичу, за́горічу* "згарячу, зопалу" (128), *замус* "насильно, примусово" (137), *зза́горячу, зза́горечу, зза́горичу, зза́горічу* "1. згарячу, зопалу. 2. по інерції" (163), *навкі́рки, навкі́ркі, наокі́ркі* "наперекір, всупереч чиїсь волі" (307), *на́то, на́тто* "навмисно, спеціально" (323)тощо.

III. Предикативні прислівники

Предикативні прислівники означають стан і в реченні функціонують у ролі головного члена односкладного безособового речення. Значна кількість їх співвідноситься з якісними прикметниками і означає почуття, емоційний чи фізичний стан. У найновіших дослідженнях відомих українських синтаксистів не ставиться під сумнів здатність прислівників виступати в ролі *предиката* [1, 226, 253, 9, 200, 16, 124]. У предикативній функції вживаються тільки відприкметникові прислівники на -о, -е. І.Р.Вихованець називає їх «предикатами стану» [1, 253].

У „Словнику буковинських говірок" фіксуються такі предикативні прислівники: *ба́нно* "шкода, жаль" (23), *бо́лько* "боляче" (36), *ва́рівко* "небезпечно, страшно (47), *гліт́но* "тісно, людно" (72), *дов́жно* "повинно" (97), *жа́сно* "боязко, моторошно" (110), *за́висно* "заздрісно" (125), *завкра́дно* "заздрісно" (125), *зза́тиху* "затишно" (163), *зи́мно* "холодно" (165), *ква́сно* "кисло" (196), *ке́пно* "людно" (197), *лю́тно* "холодно" (269), *ме́риво* "стан погоди, який передвіщає дощ" (287), *на́рошно* "зручно, вигідно" (320), *нево́лно, невільно* "не можна, заборонено" (327), *нере́хт, нари́хт* "не до вподоби" (331), *неха́рно, нихарно* "брудно, неохайно" (332), *нівко* "мілко, неглибоко" (336), *одна́ко* "байдуже" (362), *о́мкно* "неприємно, прикро" (366), *о́мпно* "прикро, неприємно" (366), *осору́жно, осору́жно* "страшно, моторошно" (369), *погі́дно* "добра погода" (436), *позві́льно* "дозволено" (440), *пудно* "страшно" (446), *спосі́бно* "зручно" (514), *спри́кішно* "зручно" (515), *сра́мно* "соромно" (517), *студино* "холодно" (531), *су́мно* "темно, не видно" (533), *тру́дно* "важкодоступно" (554), *уга́дно* "варто уваги, примітно" (560), *ури́тно, уре́тно* "противно, погано, сумно" (570), *усти́дно* "соромно" (571), *ха́рно* "чисто, охайно" (610), *хо́взко* "слизько" (613), *холодна́во* "прохолодно" (614), *ча́лідно* "людно (велика сім'я)" (636), *че́лядно* "заст. людно" (638), *чу́дно* "прикро" (651), *шпе́тно*[4] "бідно, убого" (669).

Більшість прислівників буковинських говірок сягає праслов'янського походження або ж утворилася на загальноукраїнському чи власне говірковому мовному ґрунті. Русизмів у складі прислівників зовсім небагато: *зача́стую* "часто"

(147), *значáла* "спочатку" (171), *напрасно* „даремно" (317) та деякі інші.

За нашими спостереженнями, абсолютна більшість прислівників наявна і в інших південно-західних українських говорах, зокрема закарпатських та гуцульських. До специфічних можна віднести лексеми *діорнато, ґаринтатно, джьоґи, капарно, нерехт, фацарно, цанк, теньо, гурє* тощо.

Серед недоліків „Словника буковинських говірок" у представленні прислівникової лексики можна відмітити такі: 1) використання двох типів ремарок (*присл.* та *незм. слова*) на позначення цієї лексики спричинює певні незручності, оскільки під останньою подаються не тільки прислівники, а й службові частини мови; 2) гадаємо, означальні прислівники з суфіксом **-о**, утворені від прикметників, варто було б подавати так, як це прийнято в тлумачних словниках, бо, як відомо, словотвірне значення цих прислівників є транспозиційним; 3) прикро, що словник фіксує всього кілька прислівників, утворених складним способом, адже саме ці одиниці найбільшою мірою виявляють говіркову специфіку. Цілком погоджуємося з думкою П.Гриценка, що „у новому виданні СБГ доконечно необхідно врахувати інформацію інших джерел діалектної лексики (атласів, словників, передусім з південного регіону діалекту), послідовно здійснити відсилання між словниковими статтями, удокладнити семантику всіх реєстрових одиниць, розширити ілюстративну частину словника" [5, 77].

Однак, незважаючи на окремі дрібні недогляди, прислівникова лексика в „Словнику буковинських говірок" представлена належним чином. Вважаємо, що укладачам майбутніх діалектних словників варто запозичати досвід попередників і відводити гідне місце прислівникам у структурі лексикографічних праць.

Література

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник.– К.: Либідь, 1993.– 368 с.
2. Галас Б. Гарне завершення багаторічної словникової праці // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія «Філологія». – Ужгород, 2006. – Вип. 13. – С.144–146. [Рец. на]: Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк.– Чернівці: Рута, 2005.– 688 с.
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів.– К.: Вища школа, 1985.– 360 с.
4. Гриценко П. Відкриваючи словник... // Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В.Гуйванюк.– Чернівці: Рута, 2005.– С.3–4.
5. Гриценко П.Ю. [Рец. на]: Словник буковинських говірок / Кол. авт., Ред. Н.В.Гуйванюк, К.М.Лук'янюк Чернівці: Рута, 2005. — 688 с. // Мовознавство.– 2006.– № 6.– С.72–77.
6. Єрмоленко С, Я., Бибик С, П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С, Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
7. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови.– К., 1965.
8. Русанівський В.М. Означальні, предикативні і модальні прислівники // Українська мова і література в школі.– 1967.– № 4.
9. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навчальний посібник / І.І.Слинько, Н.В.Гуйванюк, Н.Ф.Кобилянська. – К.: Вища школа, 1994.– 670 с.
10. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О.Д.Пономарева.– 2-е вид., перероб.– К.: Либідь, 2001.– 400 с.
11. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К.: Вища школа, 1997. – 494 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За ред. акад. І.К.Білодіда.– К.: Наукова думка, 1969.
13. Сучасна українська літературна мова: Підручник / За ред. М.Я.Плющ.– 3-є вид., стер.– К.: Вища школа, 2001.– 430 с.
14. Українська мова / За ред. П.С.Дудика.– Ч.І.– К., 1988.
15. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752с.
16. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник.– К.: Академія, 2004.– 408 с.
17. Ющук І.П. Українська мова.– К.: Либідь, 2005.– 640 с.

Пискач Ольга Дмитрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ.